

Mirna Hršak,
Tin Hršak

UDK: 351.791.1:693.15(1- 751.2)(282Krka)

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 12. 10. 2018.

PRIJEDLOG MODELA ZAŠTITE SUHOZIDNE BAŠTINE NA PRIMJERU JEDNOSTAVNIH SUHOZIDNIH SKLONIŠTA U NACIONALNOM PARKU KRKA

***Sažetak:** Suhozidna gradnja kao nezamjenjiva manualna tehnika prilagodbe kamenitih terena za poljoprivredu nezaobilazna je pojava za hrvatsko jadransko-dinarsko područje. Obilježje krškog područja svakako su suhozidne kamene ograde koje kao mreža prekrivaju nekad ili danas obrađivane površine, a sklopu ili neposredno uz koje se najčešće nalaze i lažno svođene suhozidne građevine. Takve primitivno zidane građevine predstavljaju arhaične oblike građenja kamenom na krškim područjima iz kojih se razvilo današnje tradicijsko graditeljstvo kamenog pojasa. Suhozidna gradnja i suhozidne građevine istinski su jedinstven format svjetske kulturne baštine koja svoje nematerijalne i materijalne inačice ima višestruko zaštićene u različitim formatima i na različitim razinama državnih i svjetskih institucija. Umijeće suhozidne gradnje afirmirano je kao nematerijalno kulturno dobro, a suhozidna baština kao element vernakularnog graditeljskog nasljeđa i dominantni čimbenik kulturnog krajolika. Ovo istraživanje se bavi mogućim modelima sustavne zaštite suhozidne baštine koji bi osigurali kontinuirano prenošenje umijeća suhozidne gradnje kao i zaštitu te revitalizaciju postojećih suhozidnih skloništa. Cilj ovog istraživanja jest razviti znanstvena polazišta za zaštitu, revitalizaciju i korištenje suhozidne baštine na primjeru jednostavnih suhozidnih građevina (kućerica) unutar Nacionalnog parka Krka te definicija mogućnosti promicanja održivog korištenja kulturne baštine, politike upravljanja kulturnim dobrom, provođenja programa edukacije javnosti kao i uspostavljanje procedura za aktivno sudjelovanje svih dionika u procesu očuvanja nasljeđa. Zaključak jest kako je zbog složenosti i slojevitosti kulturnog krajolika optimalno povezivanje znanstvenog i percepcijskog*

pristupa temeljenog na mogućnostima edukacije, obnove, održivosti i tek potom sagledavanju potencijala budućeg korištenja suhozidne baštine.

Ključne riječi: *Nacionalni park Krka, tradicijsko graditeljstvo, suhozidna gradnja, jednostavne suhozidne građevine, modeli zaštite kulturne baštine*

1. UVOD

Jadranska obala s otocima posjeduje bogati kontinuitet povijesti i kulture, pretežno mediteranska obilježja, povoljne klimatske uvjete, plodna i obradiva tla, te stanovnike koji su se tradicionalno bavili poslovima vezanim uz lokalne resurse. Krševito tlo uvjetovalo je uzgoj limitiranog broja biljnih vrsti, pretežno vinove loze i maslina, dok se na ostatku zemlje prekrivene makijom njegovala stočarska tradicija. Jedna od glavnih značajki tradicijske arhitekture jest uporaba dostupnog materijala lokalnog podrijetla, pa je arhitekturu dalmatinskog područja u svim razdobljima obilježila kamena gradnja, od čega je „gradnja usuho“ svakako najstarija tehnika građenja kamenom. Suhozidna gradnja,¹ kao nezamjenjiva manualna tehnika prilagodbe kamenitih terena za poljoprivredu, nezaobilazna je pojava u hrvatskom jadransko-dinarskom području. Primjeri materijalne suhozidne baštine obuhvaćaju širok raspon izgrađenih oblika poput zidova „uduplo“ i „unjulo“, podzida terasa i putova, gomila, gradina, ograda, međaša, mulića, tumula, stubišta, vapnenica, bunara, kamenica, štala, jara, pojata, šupa, torova, lokvi, ognjišta, tezgi, kolnica, mostova, guvna, mirila, stećaka, kapelica, skloništa i sličnog. Obilježje krškog područja svakako su suhozidne kamene ograde koje kao mreža prekrivaju nekad ili danas obrađivane poljoprivredne površine, u sklopu ili neposredno uz koje se najčešće nalaze i jednostavne, lažno svodene suhozidne građevine². Takve primitivno zidane građevine, svojevrсни graditeljski relikti, predstavljaju arhaične oblike građenja kamenom na krškim područjima iz kojih se posljedično razvilo današnje tradicijsko graditeljstvo kamenog pojasa.

„Stoga gradnja ‘usuho’ nije samo spomenik naše prošlosti i sastavni dio samo naše kulturne baštine nego je univerzalni spomenik ljudskog rada. Hrvatski je krš zastupljenošću i monumentalnošću različitih oblika gradnje ‘usuho’ jedinstven prostor, koji nadilazi granice Sredozemlja.“ (Kulušić, 2004:57)

1 Suhozidna gradnja podrazumijeva slaganje kamenih elemenata bez korištenja vezivnog sredstva.

2 „Nepravi luk/ svod/ kupola (čemer...): Ovo je tip svodenja kod kojeg reške u presjeku nisu radijalne kao kod pravog svoda, već usporedne i približno horizontalne, a svod se ne zida na oplati nego je samonosiv u svim fazama gradnje. Svodi se na način da se svaki red kamena konzolno malo izmiče prema središtu u odnosu na prethodni i na taj se način zatvara prostor ispod svoda/ kupole (čemer, klobuk, coperto...). Nepravim svodenjem građena su poznata suhozidna skloništa koja se na hrvatskoj obali Jarana nazivaju kažuni, casite, komarde, hramci, bunje, čemeri, poljarice, kućere, kućerice, kućice, kućerci, kuće, trimi, trini, vrtujci, torete...“ (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2016:4).

Suhozidna gradnja i suhozidne građevine istinski su jedinstven format svjetske kulturne baštine koja svoje nematerijalne i materijalne inačice ima višestruko zaštićene u različitim formama i na različitim razinama državnih i svjetskih institucija. Umijeće suhozidne gradnje afirmirano je kao nematerijalno kulturno dobro³, a suhozidna baština kao element tradicijskog graditeljskog nasljeđa i dominantni čimbenik kulturnog krajolika.⁴ Tako je suhozidna materijalna baština upisana u Registru kulturnih dobara Republike Hrvatske kao kulturni krajolik,⁵ još od 1972. godine, a kao pojedinačno zaštićena građevina od 1975. godine,⁶ dok je na UNESCO-voj Listi svjetske baštine od 2008. godine Starogradsko polje upisano kao kulturni krajolik. U kontekstu dugoročnog i održivog očuvanja suhozidne baštine, za kojeg je neophodno održavanje vještine suhozidne gradnje, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske 2016. godine donijelo je Rješenje kojim se utvrđuje status nematerijalnog kulturnog dobra za umijeće suhozidne gradnje.⁷ Na globalnoj razini također je prepoznata važnost očuvanja umijeća suhozidne gradnje pa je UNESCO 2018. godine, nakon prijave pod nazivom “Art of dry stone walling, knowledge and techniques” u kojoj su zajedničkim snagama sudjelovale Hrvatska, Cipar, Francuska, Grčka, Italija, Slovenija, Španjolska i Švicarska, umijeće suhozidne gradnje uvrstio na Reprezentativni popis nematerijalne baštine čovječanstva.

2. TEMA ISTRAŽIVANJA

Dosadašnja istraživanja utvrdila su kako je najveća pojavnost lažno svodenih suhozidnih građevina u Dalmaciji svakako u Šibenskom zaleđu (Bubalo, Frankeš, Šrajter, 2012:17). Za potrebe ovog istraživanja prostorni fokus je dalje kon-

3 “Nematerijalna kulturna baština definirana je UNESCO-vom Konvencijom o zaštiti nematerijalne kulturne baštine i Zakonom o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara u okviru kojega se za potrebe upisa u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske određuju tri osnovne kategorije: 1. jezik, dijalekti, govori i toponimika, te usmena književnost svih vrsta; 2. folklorno stvaralaštvo u području glazbe, plesa, predaje, igara, obreda, običaja, kao i druge tradicionalne pučke vrednote; 3. tradicijska umijeća i obrti.” (<https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=21765>)

4 „Prema određenju UNESCO-a, kulturni krajolici predstavljaju složena djela prirode i čovjeka, prikazuju razvoj ljudskog društva i naselja tijekom vremena, pod utjecajem fizičkih ograničenja i/ili mogućnosti svojeg prirodnog okoliša te vanjskih i unutarnjih društvenih, ekonomskih i kulturnih snaga. Također, obuhvaćaju raznolike pojavnosti međudjelovanja čovjeka i njegova prirodnog okoliša.“ (Dumbović Bilušić, 2014:48)

5 Prva zaštita suhozidne baštine na području Hrvatske, ujedno i prvi opis suhozidnog krajolika među spomenike kulture, odnosila se na vinograde lokaliteta Takala u Bakarskom zaljevu.

6 Prva pojedinačno zaštićena suhozidna građevina je višeprostrorni Dudićev Osik koji je prilikom zaštite bio posebno istaknut unutar etnografske zone Lun na Pagu.

7 Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, 30. prosinca 2016. godine donijelo je Rješenje kojim se utvrđuje da Umijeće suhozidne gradnje ima svojstvo nematerijalnog kulturnog dobra u smislu članka 9. stavka 1. alineja 3. Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (Klasa: UP/I-612-08/16-06/0226, Urbroj: 532-04-01-03-02/3-16-1).

centriran na primjere kućerica koji se nalaze u neposrednoj blizini ili u sklopu granica Nacionalnog parka Krka.⁸ Temeljni fenomen koji je doveo do proglašenja Nacionalnog parka Krka 1985. godine jest tok rijeke Krke od Knina prema Skradinu s kanjonom i slapovima na sedrenim barijerama te niz drugih geomorfoloških, hidroloških i pejzažnih vrijednosti. Uz spomenute prirodne vrijednosti krajolik Nacionalnog parka Krka obiluje i raznovrsnom materijalnom kulturnom baštinom niza povijesnih razdoblja, od kojih su primjerci tradicijske suhozidne gradnje kojima se bavi ovo istraživanje svakako najbrojniji. Organski razvijen kulturni krajolik Nacionalnog parka Krka tako je ogledan primjer dugotrajnog sinergijskog djelovanja prirode i čovjeka te sadržava karakteristične strukture koje svjedoče o usporednom povijesnom razvitku lokalne zajednice i pripadajućeg prirodnog okoliša.

Unatoč vidljivom napretku i konkretnim pomacima u službenoj valorizaciji suhozidne baštine, praktično djelovanje u krajoliku do sada uglavnom nije bilo posljedica organizirane i stručne već pretežno volonterske i individualne prakse.⁹ Na provedbenoj razini dosta uspješno funkcioniraju udruge za promociju suhozidne baštine poput organizacije 4 GRADA DRAGODID ili organizacije „Suhozid“ iz Kolana kao i individualni entuzijasti koje posjeduju iznimno praktično znanje a posvećeni su popularizaciji, očuvanju i obnovi postojeće suhozidne baštine te prenošenju umijeća suhozidnog građenja. Problemi održive zaštite suhozidne baštine su nedostatak sustavnog i integralnog djelovanja svih relevantnih struka, manjkavost postojećih podloga i dokumenata u području zaštite i upravljanja kulturnim dobrom, devastacija postojeće suhozidne baštine, nedovoljna prepoznatljivost i valorizacija, nepostojanje stručne ustanove koja bi se bavila isključivo očuvanjem suhozidne gradnje te nizak stupanj svijesti lokalne zajednice o značaju i vrijednosti suhozidne baštine. Također, problematičan je i trend demografskog nazadovanja upravo područja bogatih suhozidnom baštinom, kakav je trenutačno slučaj i u istraživanom području oko Nacionalnog parka Krka, što svakako sprječava dugoročno očuvanje i održivi razvoj promatranog krajolika. Sklop suhozida i suhozidnih građevina nastao je kao gospodarski krajolik čija je utilitarnost i primarna namjena uvođenjem bržih i efikasnijih metoda gradnje izgubljena. Danas stoga vrijednost suhozidne gradnje nalazimo u kontekstu identiteta okoliša i lokalne zajednice, prepoznatljivosti izgleda kulturnog krajolika ili pak izrazu snage neprekinute veze između čovjeka i njegovog neposrednog prirodnog okruženja. Upravo je iz navedenih razloga razvidno kako je za suhozidnu

8 Termin "kućerica" kojim se nazivaju jednostavne suhozidne građevine, predmet istraživanja ovog rada, ustaljen je na promatranom području Šibenskog zaleđa oko Nacionalnog parka Krka.

9 "Ovakav koncept javne ustanove za upravljanje zaštićenim dobrom u krajoliku kod nas slijedi jedini dosadašnji primjer Agencije za upravljanjem Starogradskim poljem, koja je osnovana 2009. godinu dana nakon uvrštenja na UNESCO-vu Listu svjetske baštine." (Kale, 2010:457)

baštinu opasan trend depopulacije prostora koji njome obiluju. Bez lokalnih korisnika koji su oduvijek gradili i upotrebljavali suhozidnu gradnju ona neminovno ostaje prepuštena nenadziranoj vegetaciji što naposljetku vodi ka potpunom zaboravu. U kontekstu navedene problematike, ovo istraživanje se bavi mogućim modelima sustavne zaštite suhozidne baštine koji bi osigurali kontinuirano prenošenje umijeća suhozidne gradnje kao i zaštitu te revitalizaciju postojećih suhozidnih objekata.

3. JEDNOSTAVNA SUHOZIDNA SKLONIŠTA

„Vernakularni graditelji nisu učeni polaznici stilskih škola, no rezultati njihovih gospodarskih aktivnosti kakvima se kasnije pridao i estetski značaj dijele zajednički privredni nazivnik što preseže međe lokalnog i nacionalnog.“ (Kale, 2016:166)

Jednostavna suhozidna skloništa spomenici su izvornog graditeljstva te kao takvi predstavljaju izvorište tradicijskog graditeljstva krškog krajolika. Materijal korišten za građenje nije obrađen, već je prvenstveno prikupljan i slagan u svom izvornom obliku, kako je i nađen na okolnom terenu. Suhozidna skloništa su najčešće primitivno zidana i zasvođena zdanja na kružnoj osnovi.¹⁰ Grade se vertikalnim zidanjem u slojevima, a svođenje se izvodi postepenim izmicanjem horizontalnih slojeva prema unutrašnjosti na način da 2/3 ploče leži na zidu dok je kraći dio konzolno istaknut i formira svod prostorije. To uvjetuje malo mjerilo kružne osnove i unutrašnjosti koja predstavlja maksimum dimenzije upotrijebljene konstrukcije.¹¹ Prilikom zidanja ostavljani su otvori za ulazak bez monolitnih vertikalnih dovratnika, a veličina vrata gotovo nikad ne doseže punu visinu čovjeka. Ponekad na vrhu imaju otvor zaštićen većom pločom, poglavito kad se u građevini loži vatra. (Kečkemet, 2000)

„Bez obzira radi li se o arheološkim nalazima ovih građevina, kao što su tholosi ili nuraghi ili o kućicama novijeg datuma, tehnika njihove izgradnje i arhitektura su istovjetne: građene su u suhozidu, imaju kružni tlocrt i krov u obliku nepravne kupole.“ (Donato, 1996:113)

Sustav gradnje jednostavnih suhozidnih skloništa dalmatinskog područja međusobno je jako sličan. Kod dalmatinskih lažno svođenih građevina voda s pločastog svoda klizi u sredinu debelog zida sastavljenu od sitnog kamenja i na

10 Zidanje na kružnoj osnovi važna je oblikovna karakteristika lažno svođenih suhozidnih građevina jer je to bio jedini način da se zatvore bez dodatnih konstruktivnih elemenata.

11 „Primjenom ‘samonoseće’ (bez uporabe greda i potpornih stupova) kamene krovne konstrukcije ljuskave strukture uvjetovan je kružni oblik tlocrta, ali istodobno stvoren ograničen životni prostor. Unutrašnji promjer tako građenih građevina koje nazivamo bunjama vrlo je rijetko veći od 3m. Obično je bio između 1,5m i 1,8m.“ (Kulušić, 2004:60)

taj način ne dopire u unutrašnjost prostorije. Unatoč diskusijama, nema dokaza da se u jednostavnim suhozidnim građevinama disperziranim uz poljoprivredne površine dalmatinskog područja ikad stanovalo. Suhozidna skloništa služila su prvenstveno kao zaklon u polju prilikom jakog nevremena ili zaštita od žege, prenoćišta za vrijeme intenzivnih radova, skloništa poljoprivrednih alata, usjeva i stada.¹² Za razliku od dalmatinskih suhozidnih skloništa, istarski kažuni su razvijenijeg oblika i drugačijeg sistema krovnog pokrova. Bitna razlika jest i ta što se u kažunima moglo i stanovati za razliku od suhozidnih građevina u Dalmaciji koje su isključivo služile kao privremeni zakloni.

Usporedive manje kružne građevine s pseudokupolom rasprostranjene su većim dijelom Europe pa slične primitivne građevine nalazimo na Kreti, Sardiniji, otoku Panteleriji, u južnoj Italiji oko Alberobella, Pugliji, Elbi, u Provansi na području Fontaine de Vaucluse, Korzici, obalnom području Costa Brave u Kataloniji, Mallorci, Irskoj, Švicarskoj, Bugarskoj i Sloveniji. Duž jadranske obale i na otocima uz obilje raznolikih suhozidnih struktura zasigurno se nalaze desetci tisuća (Kale, 2016) lažno svođenih građevina, u lošijem ili boljem stanju očuvanosti. Prethodna istraživanja definirala su tri glavna centra gradnje primitivnih suhozidnih građevina: u Istri posebice u okolici Vodnjana, na srednjodalmatinskim otocima i u široj okolici Šibenika (Bubalo, Frangeš, Šrajer, 2012). Glavno područje dalmatinskih lažno svođenih građevina je svakako šibensko zaleđe gdje ih ima na tisuće (Iveković, 1925), a takav intenzitet pojavnosti suhozidne gradnje baš na ovom lokalitetu svakako je začudan.

Jednostavne suhozidne građevine na Kreti se nazivaju „tholosi“, Sardiniji „nurrighi“ ili „pinete“, Panteleriji „sesi“, u južnoj Italiji „trulli“, u Pugliji „cassede“, na Elbi „caprile“, Provansi „cabanes“, na Korzici „pagliaddiu“, Kataloniji „barracas“, Mallorci „talayotes“, u Irskoj „bothane“ ili „clochane“, Švicarskoj „crot“ ili „scele“, a u Sloveniji „hiške“. U Hrvatskoj se lažno svođene građevine također raznoliko nazivaju ovisno o području gdje ih nalazimo i o etničkom sastavu stanovništva pa tako poznajemo naziv „bunja“¹³ rasprostranjen u cijeloj Dalmaciji, „poljarica“, „čemer“, „čemerica“, „kućerica“ u šibenskom zaleđu, „kućica“ ili „kućarica“ u Konavlima, „kažun“ u Istri, „trim“ ili „trini“ na Hvaru, „komarda“ na Krku, „vrtujci“ ili „torete“ na Korčuli, „močila“, „pudarica“, i slično.

„Ima nečeg elementarnog, pa i simboličnog, u malenoj osebujnog građevini bunje. Kolikogod dimenzijama malena, a tehnikom gradnje jednostavna, ipak predstavlja jedan od osnovnih spomenika građevinarstva kojim bi morale početi

12 „Kad bi se trimovi upotrebljavali i za stanovanje, onda ne bi bili razasuti kao što jesu nego bi se nalazili na okupu, u skupinama, po više njih, jer čovjek nije nikad živio sam nego uvijek u društvu sa drugim ljudima. Samo su pustinjaci živjeli usamljeno daleko od svih ostalih sebi nalik stvorenja.“ (Freudenreich, 1972:175)

13 Iako je u Dalmaciji najčešća upotreba termina „bunja“, na istraživanom području NP Krka za jednostavne suhozidne građevine uvriježen je naziv „kućerica“.

sve povijesti arhitekture. Odnos čovjeka i gradnje, građevnog materijala i oblika, namjene i čovjekova života i rada, pridaju joj značajke stanovite monumentalnosti. Ona ima elementarnu građevinsku simboliku poput egipatskih piramida ili srednjovjekovnih katedrala, i pored svoje krajnje neuglednosti. Konačno, to je jedina građevina koja je, u najčešće neizmijenjenom obliku, preživjela tisuće godina, istog oblika, iste tehnike gradnje, istog građevnog stila. To je prva građevina koju je svojim rukama podigao pračovjek izašavši iz dotadašnjeg pećinskog boravišta, ali kojim se i danas koristi poljoprivrednik koji se do nje možda dovede suvremenim automobilom ili traktorom. Njezina je jednostavna, elementarna dovitljivost savršena, euklidovski jasna, određena i nepromjenjiva.“ (Kečkemet, 2000:22)

Unatoč uvriježenom mišljenju o drevnosti jadranskih suhozida većina ih je ipak nastala u vrijeme vinogradarske groznice na kraju 19. stoljeća kada su se zbog rastuće vrijednosti grožđa svakodnevno sadili novi i čuvali postojeći vinogradi.¹⁴ Najstarije potvrđene suhozidne građevine na istočnom Jadranu su otprilike 3500 godina stare predilirske i ilirske utvrde ili grobni humci (Bubalo, Frangeš, Šrajter, 2012). Lako možemo dovesti tu prastaru ilirsku kamenu gradnju u korelaciju s novijim suhozidnim građevinama koje vuku korijene iz početaka gradnje kamenom na ovom području i do danas ostaju u nekad davno otkrivenoj domeni primitivnosti. Može se zaključiti da su jednostavne suhozidne građevine jedan od praoblika nastambe čovjeka koji se održao izgrađen u kamenu i donekle ostao u upotrebi sve do danas.

4. CILJEVI I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog istraživanja jest razviti znanstvena polazišta za zaštitu, revitalizaciju i korištenje suhozidne baštine na primjeru kućerica unutar Nacionalnog parka Krka. Također, cilj istraživanja je definicija mogućnosti promicanja održivog korištenja kulturne baštine, politike upravljanja kulturnim dobrom, provođenja programa edukacije javnosti kao i uspostavljanje procedura za aktivno sudjelovanje svih dionika u procesu očuvanja nasljeđa. Prepoznatljivost mediteranskih krajobraznih vrijednosti, kojoj doprinose suhozidne lažno svodene građevine kao sastavnica agrokulturnog krajolika i prostornog identiteta Dalmatinskog zaleđa, svakako predstavlja potentnu razvojnu mogućnost istraživanog područja. Za održavanje osjetljivog sustava naslijeđenog prirodnog i kulturnog krajolika najvažniji je svakako prijenos tradicionalnih znanja uz očuvanje svijesti o pripadnosti mjestu i lokalnom identitetu. Iz tog razloga, cilj ovog rada jest i istraživanje

¹⁴ Vinograde Francuske i Italije poharala je sredinom 19. stoljeća filoksera i tada je zavlдалo kratko razdoblje blagostanja za vlasnike vinograda na Jadranskoj obali, sve dok i kod nas ta bolest nije brzo došla.

mogućnosti osiguravanja kontinuiranog prenošenja umijeća suhozidne gradnje u kontekstu očuvanja nematerijalnog kulturnog dobra.

Metodologija ovog istraživanja temelji se na komparativnoj analizi dosadašnjih teorijskih i praktičnih spoznaja, bibliografskih jedinica, studija i znanstvenih radova. Istraživanje je također uključilo i odabrane primjere jednostavnih lažno svodjenih građevina zabilježenih u sklopu terenskog istraživanja koje je proveo lokalni entuzijast Stipan Ivić dokumentirajući 25 suhozidnih skloništa, od kojih se 11 primjera nalazi unutar granica Nacionalnog parka Krka.¹⁵ Hipoteze dobivene sintezom prijašnjih istraživanja potvrđuju se ispitivanjem i analizom na primjerima dobivenim terenskim istraživanjem (case study). Na taj se način povezuje znanstveni i percepcijski pristup istraživanju, temeljen na sagledavanju potencijalnih održivih modela zaštite suhozidne baštine, koji predstavlja jednu od mogućnosti integriranog planiranja i upravljanja tim kompleksnim ali i višeznačno vrijednim kulturnim nasljeđem.

5. MODELI ZAŠTITE SUHOZIDNE BAŠTINE NA PRIMJERU JEDNOSTAVNIH SUHOZIDNIH SKLONIŠTA U NACIONALNOM PARKU KRKA

U kontekstu suvremenog shvaćanja i interpretacije nasljeđa, njegove uloge u zajednici ali i ekonomskog potencijala nužno je u strategije razvoja prostora inkorporirati modele zaštite, revitalizacije i održivog korištenja kulturne baštine. Teorijska polazišta uglavnom se slažu da je dokumentiranje baštine polazna točka u sustavnom očuvanju i održivoj uporabi kulturnog nasljeđa među koje spadaju i kulturni krajolici. (ICOMOS, 1996) To primarno podrazumijeva sustavnu i sveobuhvatnu obradu postojeće građe što je poprilično složen i dugotrajan postupak. Nakon teoretskog istraživanja i analize postojećeg znanja predstoji terensko istraživanje sa primjenom modela mapiranja, inventarizacije, interpretacije i prezentacije postojeće baštine u krajoliku. To uključuje georeferenciranje postojećih suhozidnih građevina (Kale, 2010), istraživanje imovinsko-pravnih odnosa, ispitivanje potencijala infrastrukture i kapaciteta nosivosti neposrednog okoliša, uspostavljanje konceptualno i vizualno ujednačene te prepoznatljive metode interpretacije i prezentacije nasljeđa. Budući da je cilj revitalizacije jednostavnih suhozidnih građevina potaknuti doživljaj mjesta u autohtonom kontekstu u kojem je suhozidna baština dio šireg kulturnog krajolika, primjenjiv je raspršeni model,¹⁶ baziran na načelima

15 Stipan Ivić dokumentirana suhozidna skloništa kategorizirao je po kriterijima lokacije, vlasništva, lokalnog nazivlja i pozicije u odnosu na granice Nacionalnog parka Krka.

16 *"Raspršeni urbani model prikladan je za turističko vrednovanje kulturnih dobara koja za većinu turista nisu dovoljno atraktivna da bi u turističkoj ponudi bila zasebne atrakcije, što znači da se u prvom redu primjenjuje na kulturna dobra nacionalne i regionalne razine."* (Opačić, 2017:31)

identiteta mjesta i povezivanja disperziranih objekata u jednu funkcionalnu cjelinu (Opačić, 2017). Modeli valorizacije kulturne baštine, koji također spadaju u kategoriju „primarnih modela“ zaštite i koji prethode svakom daljnjem održivom korištenju iste, su zahtjevna tema koja iziskuje detaljno konzervatorsko istraživanje pa stoga nisu predmet ovog rada. Navedeni modeli zaštite baštine su pak preduvjet za implementaciju bilo kakvih modela obnove, revitalizacije i funkcionalne preobrazbe koji pretpostavljaju uvođenje novih namjena i sadržaja unutar postojeće baštine, odnosno krajobrazne cjeline. Kako bi se postigla održiva zaštita i revitalizacija suhozidne baštine nužno je implementirati odgovarajuće pravne i ekonomske modele razvoja. Pravni modeli odnose se prvenstveno na problematiku zaštite suhozidnog nasljeđa u prostorno-planskoj regulativi, kreiranja strategijskih dokumenata koji bi definirali metode revitalizacije suhozidne baštine ali i na rješavanje problema vezanih uz vlasnička pitanja. Ekonomskim modelom nužno je osigurati jačanje uloge lokalne zajednice u zaštiti postojeće suhozidne baštine i prenošenju umijeća gradnje. Potrebno je omogućiti fiskalne povlastice za one koji angažiraju vlastiti kapital u očuvanju baštine ali i ekonomske poticaje za održivu poljoprivredu ili kulturni turizam u svrhu jačanja lokalnih kultivatora kao glavnih nosioca umijeća suhozidne gradnje.¹⁷

Kako bi se osigurala održiva i dugoročna zaštita suhozidne materijalne baštine ali i očuvanje kulturnog krajolika kao nosioca identiteta mjesta, nužno je iznaći mehanizme za očuvanje nematerijalnog kulturnog dobra, to jest sustavnog prenošenja umijeća suhozidne gradnje. U tom kontekstu treba definirati edukacijski model kako bi se osiguralo podizanje svijesti o važnosti suhozidne baštine i kontinuiranog prenošenja umijeća suhozidne gradnje na što veći broj ljudi. Sve navedeno nije moguće bez sveobuhvatnog planiranja i upravljanja suhozidnom baštinom, odnosno bez modela integralne prostorne zaštite koji bi obuhvaćao sve sastavnice kulturnog i prirodnog krajolika. Isto nije moguće postići ni bez sustavne primjene modela vertikalne i horizontalne integracije koji podrazumijevaju suradnju svih razina upravljanja kao i suradnju različitih sektora iste razine upravljanja. Navedeno je također u skladu i sa participativnim modelom koji se odnosi na integralno sudjelovanje svih dionika, umrežavanje i koordinaciju svih nadležnih resora te poticanje participacije javnosti. Ultimativni cilj je sintetizirati sve modele sa zajedničkim nazivnikom identiteta i održivosti u kojem bi kulturno nasljeđe bilo samo jedan dio ukupne atrakcije u izvornom kontekstu. Kako bismo očuvali baštinjeni kulturni krajolik i postojeće suhozidne građevine te održali kontinuitet umijeća suhozidne gradnje treba osigurati strateški okvir temeljen na razumijevanju ambijentalnog i identitetskog potencijala baštine.

17 „Njihova najuspješnija zaštita je ona vrsta očuvanja kakva ne samo da ih štiti već im pospješuje procesne preduvjete za opstanak i napredovanje. Stoga su, pored evaluacije krajobraza i registracije kulturnih krajolika, od najveće vrijednosti gospodarski poticaji za održivu i okolišno odgovornu politiku.“ (Kale, 2011.)

Od svih prije spomenutih modela u ovom su radu izdvojena i opširnije opisana četiri moguća modela zaštite koja korespondiraju sa specifičnosti suhozidne baštine na način da se odnose na istraživanje mogućnosti održivosti podjednako materijalnog i nematerijalnog kulturnog dobra. Navedena četiri moguća modela ispitana detaljnije u kontekstu mogućnosti primjene na jednostavnim suhozidnim građevinama (kućericama) unutar Nacionalnog parka Krka.

EDUKACIJSKI MODEL

Sustavno i kontinuirano prenošenje umijeća suhozidne gradnje neophodno je za očuvanje svih „razina“ kulturnog dobra; umijeća suhozidne gradnje, materijalne suhozidne baštine pa tako i kulturnog krajolika kojem ona uvelike pridonosi. Samo aktivnim promicanjem novog građenja uz obnovu postojećih suhozidnih građevina može se sustavno očuvati i proširiti vještina suhozidne gradnje, a kako bi kulturni krajolik sačuvala svoja obilježja nužno je novom gradnjom poštovati zatečenu morfologiju i identitet prostora. To znači da bi prije širenja znanja suhozidne gradnje trebalo educirati širu javnost o značaju materijalnog i nematerijalnog kulturnog dobra, te važnosti koje predstavljaju za naš prostor i identitet. Mogli bi stoga reći da je edukacijski model vitalan korak u procesu zaštite suhozidne baštine. U sklopu Rješenja Ministarstva kulture Republike Hrvatske kojim se utvrđuje svojstvo nematerijalnog kulturnog dobra za umijeće suhozidne gradnje, na području u blizini Nacionalnog parka Krka evidentirane su tri fizičke osobe koji prakticiraju ili aktivno promiču umijeće suhozidne gradnje - Joso Kulušić, Joso Vranjković i Mate Kulušić. Mobilizacijska snaga civilne participacije očita je u sve većem broju aktivnih volonterskih udruga,¹⁸ sastavljenih od poštovatelja suhozidne tradicije ali i u činjenici da je prenošenje umijeća „sa koljena na koljeno“ unutar lokalnog stanovništva ipak opstalo usprkos činjenici da zbog novih, jeftinijih i bržih metoda gradnje, više nije ekonomski i vremenski racionalno graditi suhozide. Kako se ne bi ugrozilo nematerijalno kulturno dobro neophodno je definirati mehanizme za osiguranje sustavnog i kontinuiranog prenošenja znanja koje ne ovisi o individualnoj inicijativi ili altruizmu pojedinca. Tri službena nositelja kulturnog dobra svakako nisu dovoljna za osiguravanje sustavnog prenošenja znanja, tako da je nužno definirati programe edukacije stručnjaka za suhozidne poslove kao i programe edukacije stanovništva. Potrebno je također uspostaviti kontinuiranu suradnju s međunarodnim i domaćim istraživačkim ustanovama te stručnim organizacijama radi uključivanja u zajednička projekte, razmjenu znanja i iskustava. Na regionalnoj ili nacionalnoj razini, u sklopu aktualnih promjena obrazovnog sustava, nužno je poticati edukaciju u smjeru stjecanja „životnih vještina“ kao i boravka u prirodi. Trebalo bi

18 Udruga 4 GRADA DRAGODID, Udruga "Suhozid" iz Kolana i slične.

stoga ponuditi učenicima osnovnih i srednjih škola fakultativne programe terenske nastave koja bi se bavila teoretskim i praktičnim učenjem o suhozidnoj gradnji. Takav pristup bi uz poticanje mlađih generacija na boravak u prirodi i upoznavanje tradicionalnog načina života u skladu s prirodom i od prirode omogućio prenošenje umijeća suhozidne gradnje upravo najvitalnijem dijelu populacije sposobnom za dugotrajno daljnje širenje znanja. U kontekstu granica Nacionalnog parka Krka trebalo bi također uspostaviti stručnu službu koja bi se bavila širenjem umijeća suhozidne gradnje. Kako su se dosadašnje volonterske akcije pokazale kao odličan primjer promicanja vještine suhozidne gradnje i iznimno zanimljivima javnosti, bilo bi poželjno takve aktivnosti uvrstiti u ponudu Nacionalnog parka Krka i to u vidu organiziranih radionica, tečajeva ili kampova na kojima bi se učila suhozidna gradnja ili pak obnavljali postojeći objekti. Na taj način bi se uz očuvanje nematerijalnog kulturnog dobra aktivno radilo i na zaštiti materijalnog kulturnog dobra, a Nacionalni park bi dobio još jednu atrakciju koja bi ga diferencirala u vidu ekološkog i kulturno osviještenog autentičnog turističkog proizvoda.

MODEL MAPIRANJA

Model mapiranja spomenut je kao jedan od modela koji bi trebali predstavljati polazišnu točku u očuvanju materijalne baštine. Očita je nužnost provođenja sustavne identifikacije i evidencije primjeraka suhozidnih kulturnih dobara, te izrada baze podataka o suhozidnoj baštini na nivou cijele Republike Hrvatske.¹⁹ Također, potrebno je uspostaviti standard dokumentiranja i integrirati tako dobivene podatke o postojećoj suhozidnoj baštini u prostorno plansku dokumentaciju svih razina kao i u sve buduće studije procjene utjecaja na okoliš. Cilj je uspostava cjelovite slike koja bi služila za sva buduća djelovanja u krajoliku, pridonoseći usput sveobuhvatnom vrednovanju baštine te podižući svijest o problemu fragmentacije kulturnog krajolika. U sklopu Nacionalnog parka Krka oformljena stručna služba bi trebala provoditi identifikaciju, dokumentiranje i praćenje stanja suhozidne baštine što bi predstavljalo podlogu za izradu programa budućeg upravljanja i korištenja. Razvoj novih tehnologija omogućava učinkovito geopozicioniranje suhozidnih građevina i struktura o čemu je detaljno pisao Jadran Kale.²⁰ Uz mapiranje pomoću satelitskih snimaka i službeno evidentiranje postojeće suhozidne baštine, razvoj informatičke tehnologije i prepoznatljivost suhozidne izgradnje omogućuje participaciju šire

19 Internetska stranica <https://www.suhozid.hr> dobar je primjer baze podataka koja je nastala volonterskom inicijativom i koja se sustavno nadopunjuje participacijom zainteresirane javnosti.

20 „Uvođenjem suhozida u geografski informacijski sustav (GIS) za gospodarenje ovom vrstom baštine odgovorilo bi se na više potreba, a njihov karakter može sugerirati koja su područja prikladna za to. Kombinacijom georeferenciranih ortografskih zračnih snimaka i kvalitativnog (etnografskog) terenskog opisa postigao bi se cilj identifikiranja, lociranja i inventariziranja antropogenih krajobraznih formi predindustrijskog i ranoindustrijskog doba.“ (Kale, 2010:460)

javnosti. Na primjeru Nacionalnog parka Krka može se razraditi mobilna aplikacija koja bi bila dostupna za korištenje svim posjetiteljima Nacionalnog parka ali i lokalnom stanovništvu, a pomoću koje bi se na aplikacijom definiran, standardiziran i uniformiran način mogle zabilježiti koordinate, dimenzije i fotografije suhozidnih struktura. Model mapiranja kao jedna od ishodišnih točaka zaštite suhozidnih građevina u uskoj je korelaciji sa modelom edukacije koji je nužan za podizanje svijesti i osposobljavanje što šireg kruga javnosti za održivo i proaktivno djelovanje u zatečenom kulturnom krajoliku.

MODEL OBNOVE

Istraživani primjeri kućerica smještenih unutar Nacionalnog parka Krka primitivne su tehnike gradnje, limitirane visinom i veličinom otvora. Dokumentirane jednostavne suhozidne građevine nemaju neposredan uporabni potencijal bez da se ugrozi njihovo autentično mjerilo i morfologija, stoga je svaka nova funkcija pojedinačno gledanih suhozidnih skloništa upitna. Promatrane kao cjelina, jednostavne suhozidne građevine (kućerice) čine vitalni faktor identiteta promatranog područja pa stoga njihov potencijal leži u reprezentaciji neraskidivog sklopa ljudskog djelovanja i prirodnih datosti koje upravo i čine kulturni krajolik Nacionalnog parka Krka. Europska konvencija o krajoliku iz 2000. godine posvećena je upravo zaštiti i upravljanju kulturnim krajolicima, a kao održivi pravac djelovanja nameće se uspostava ravnoteže planiranih aktivnosti s kulturnim i prirodnim resursima krajolika²¹. Radi očuvanja tog zatečenog prostornog, prirodnog i kulturnog identiteta nužno je uspostavljanje izgubljenih vrijednosti i obnova zapuštenog krajolika. Kako bi sve aktivnosti unutar Nacionalnog parka Krka bile koordinirane i u skladu sa vrijednim zatečenim prostorom potrebno je izraditi program revitalizacije kulturnog krajolika u kojem bi se prezentirao plan upravljanja, definirao obrazac zaštite i obnove suhozidne baštine, te izdvojili prioritete za djelovanje. Za postizanje ravnoteže, program revitalizacije kulturnog krajolika i obnove suhozidne baštine trebalo bi integrirati u ostale sektore upravljanja Nacionalnog parka Krka. Model obnove i upravljanja suhozidnim građevinama trebalo bi iznaći u kontekstu očuvanja cjelokupnog identiteta promatranog krajolika, bez infiltracije pseudo-formi suhozidne gradnje koja bi morfologijom odskakala od neposredne okoline. Postojeće suhozidne građevine unutar Nacionalnog parka Krka trebalo bi sustavno revitalizirati, a kroz proces obnove pridonijeti očuvanju i budućoj održivosti samog umijeća suhozidne gradnje. Na taj bi se način osigurala kontinuirana zaštita podjednako nematerijalnog i materijalnog

21 Uz istraživanje potencijala zaštite i potom turističke eksploatacije kulturnog naslijeđa nužno je procijeniti ekološku i ukupnu krajobraznu osjetljivost Nacionalnog parka Krka te analizirati sve moguće pritiske razvoja u svrhu određivanja kapaciteta nosivosti promatranog krajolika.

kulturnog dobra što je preduvjet za održivo gospodarsko (turističko) korištenje promatranog prostora.

PARTICIPATIVNI MODEL

„Participativni projekti u društvenom krajoliku osnažuju demokratske procese, kapacitete lokalnih zajednica i supsidijarno upravljanje. Vjerojatno najveća teškoća ovakvoj zamisli može biti sektorska fragmentiziranost javnih servisa i stručnih službi. U simboličkom krajoliku javnog čuvenja, kakav je i suhozid, to je mjesto za pozvane političke odluke.“ (Kale, 2010:465)

Participativni model za kojeg se zalaže i Vijeće Europe podrazumijeva integralno sudjelovanje svih dionika u procesu zaštite i revitalizacije kulturne baštine. Na provedbenoj razini u popularizaciji suhozidne gradnje dosta uspješno funkcioniraju udruge za promicanje tradicionalnih metoda gradnje ali i pojedinci koji posjeduju umijeće suhozidnog građenja. Ono što nedostaje jesu službeni programi korištenja i upravljanja kulturnim krajolikom i suhozidnom baštinom uz procedure za aktivno sudjelovanje svih dionika. Na primjeru Nacionalnog parka Krka trebalo bi napraviti popis lokaliteta bez formalnih prepreka,²² na kojima je moguće pristupiti obnovi suhozidnih građevina te omogućiti što lakši pristup volonterskim udrugama ili organizacijama zainteresiranim za djelovanje. Dodatno, u sklopu svojih promidžbenih materijala, Nacionalni park Krka treba početi sustavno isticati suhozidnu baštinu koja je još uvijek nedovoljno poznata velikom broju turista. Na taj način treba se konstantno težiti popularizaciji suhozidne gradnje u cilju implementiranja iste u ekološki održivu i raznoliku turističku ponudu, nasuprot trenutačnim razornim trendovima kojima svjedočimo na našoj obali. Lokalna zajednica neizostavan je dio u lancu upravljanja te mora biti uključena u procese upravljanja suhozidnom kulturnom baštinom kojoj su najčešće stvarni vlasnici ali i s kojom se donekle identificiraju te svakodnevno žive. Zadatak upravljačkih struktura i stručnih službi je da vlasniku i stvaratelju suhozidne baštine u tome pomognu. Nužna je stoga implementacija svih dostupnih programa potpore lokalnim poljoprivrednicima i stočarima kako bi ih se poticalo na očuvanje postojeće suhozidne baštine ali i svu buduću autentičnu suhozidnu gradnju. Primjena svih inačica participacije javnosti u zaštiti suhozidne gradnje jedina je održiva varijanta, pogotovo ako kontekstualiziramo sam nastanak suhozidne baštine. Moglo bi se lakonski zaključiti, zajedničkim trudom je nastala pa će se jedino zajedničkim trudom i očuvati.

²² To bi značilo popis lokaliteta sa sređenim imovinsko-pravnim odnosima, sveobuhvatno obrađenom postojećom građom i neposrednim prirodnim okolišem te provedenim terenskim istraživanjem.

6. ZAKLJUČAK

Jednostavne suhozidne lažno svodene građevine nastale su u sklopu gospodarskog krajolika čija je primarna namjena izgubljena. Zaboravljene pod nenadziranom vegetacijom masovno su razgrađivane radi eksploatacije sirovine da bi naposljetku bile prepoznate radi estetskih obilježja te doprinosa kulturnom krajoliku i identitetu prostora. Suhozidna gradnja i suhozidne građevine istinski su jedinstven format svjetske kulturne baštine koja svoje nematerijalne i materijalne inačice ima višestruko zaštićene u svojstvu nematerijalnog i materijalnog kulturnog dobra. U ovom su radu izdvojena četiri moguća modela zaštite koja korespondiraju sa specifičnosti suhozidne baštine te su istražena detaljnije u kontekstu mogućnosti primjene na jednostavnim suhozidnim građevinama (kućericama) unutar Nacionalnog parka Krka. Prvi korak podrazumijeva edukaciju specijaliziranih profesionalaca ali i što šire javnosti o vrijednosti postojeće kulturne baštine i tradicionalnim metodama suhozidne gradnje. Dokumentacija postojećeg stanja u cilju postizanja osnovne vidljivosti kulturnog nasljeđa te izrada sveobuhvatne baze podataka o suhozidnoj baštini sa uspostavom standarda dokumentiranja nužna je kako bi se dobila cjelovita slika koja bi potom mogla služiti kao podloga za sva buduća djelovanja u krajoliku. Potom je nužno pristupiti implementaciji modela obnove s povezivanjem sadržaja u tematske cjeline unutar kulturnog krajolika te naposljetku revitalizaciji baštine s novim funkcijama participativnim i sinergijskim djelovanjem u okolišu kao jednim održivim načinom sustavnog očuvanja suhozida. Zaključak se nameće kako je zbog složenosti i slojevitosti kulturnog krajolika optimalno povezivanje znanstvenog i percepcijskog pristupa temeljenog na mogućnostima edukacije, obnove, održivosti i tek potom sagledavanju potencijala budućeg korištenja suhozidne baštine.

POPIS LITERATURE

1. Babić, Darko (2017.): Modeli upravljanja kulturnim nasljeđem: društveno – humanistička perspektiva, u: M. Obad Šćitaroci /ur./, *Modeli revitalizacije i unaprjeđenja kulturnog nasljeđa*, Zagreb: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
2. Bašić, Nikola (2017.): Traganje za djelotvornim modelima revitalizacije graditeljske baštine – empirijske paradigme, u: M. Obad Šćitaroci /ur./, *Modeli revitalizacije i unaprjeđenja kulturnog nasljeđa*, Zagreb: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
3. Belamarić, Joško; Grčić, Marko /ur./ (2007.): *Dalmatinska zagora nepoznata zemlja*, Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske: Galerija Klovićevi dvori

4. Belingar, Eda (2014.): *Priručnik kraške suhozidne gradnje*, Slovenija: Park Škocjanske jame
5. Božić, Nikša (2017.): Modeli urbane preobrazbe i održivog razvoja malih povijesnih gradova, u: M. Obad Šćitaroci /ur./, *Modeli revitalizacije i unaprjeđenja kulturnog nasljeđa*, Zagreb: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
6. Bubalo, Filip; Frangeš, Grga; Šrajer, Filip (2012.): *Gradimo u kamenu – Priručnik o suhozidnoj baštini vještini gradnje*, Split: Slobodna Dalmacija d.d.
7. Donato, Carlo (1996.): Privremena skloništa: “kažuni”, u: L. Lago /ur./, *Kažuni – kamena zdanja i krajolici središnje i južne Istre: inventar za povijesno pamćenje*, Pula: C.A.S.H.
8. Dumbović Bilušić, Biserka (2014.): Prepoznavanje i razvrstavanje krajolika kao kulturnog nasljeđa, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 36-2012*, Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
9. Dumbović Bilušić, Biserka (2015.): *Krajolik kao kulturno nasljeđe: Metode prepoznavanja, vrjednovanja i zaštite kulturnih krajolika Hrvatske*, Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine
10. Dumbović Bilušić, Biserka (2017.): Modeli očuvanja i revitalizacije kulturnih krajolika, u: M. Obad Šćitaroci /ur./, *Modeli revitalizacije i unaprjeđenja kulturnog nasljeđa*, Zagreb: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
11. Freudenreich, Aleksandar (1972.): *Kako narod gradi*, Zagreb: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture
12. Horvatić, Berislav (2010.): Mrgari – rožice od gromače, u: J. Žgaljić /ur./, *Krčki kalendar 2000*, Rijeka: GLOSA d.o.o.
13. ICOMOS (1996.): *Principles for the recording of Monuments, Groups of Buildings and Sites*
14. Iveković, Ćiril (1925.): Bunje, čemeri, poljarice, u: *Zbornik kralja Tomislava u spomen tisućgodišnjice hrvatskog kraljevstva*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
15. Juvanec, Borut (2006.): Vernakularna arhitektura otoka Korčule: vrtujak, toreta i bunja, Zagreb: *Luško libro* br.14, Društvo „Vela Luka“
16. Juvanec, Borut (2009.): Sustavi proporcija na primjerima drvene i kamene tradicijske arhitekture u Hrvatskoj, *Prostor* 17(2): 396-403
17. Kale, Jadran (2006.): Kamen po kamen krajolik, *Hrvatska revija: Dvomjesečnik Matice Hrvatske* 6 (2): 83-91
18. Kale, Jadran (2010.): Prijedlog modela inventarizacije suhozida, *Prostor* 18 (2): 452-467

19. Kale, Jadran (2011.): Upravljanje kulturnim resursima krških krajolika, *Arhitektura, raziskave/ Architecture, Research* (3): 33-36
20. Kale, Jadran (2016.): Kako dematerijalizirati kamen? Vodnjanski poučak, *Pula: Histria* Vol. 6 No. 6, Istarsko povijesno društvo
21. Kale, Jadran (2016.): Prilog raspravi o zaštiti suhozida, *Split: Etnologica Dalmatica* God.23 Vol.1, Etnografski muzej Split
22. Kale, Jadran (2019.): Pet mitova o suhozidima: turistički suhozid, u: S. Geić /ur./, *Zagreb: Zbornik radova 2. Kongresa eko i održivog turizma*, Lux i Aspira
23. Kečkemet, Duško (2000.): *Bračke bunje*, Supetar: Brački zbornik d.o.o.
24. Kečkemet, Duško (2004.): *Kulturna i umjetnička baština u Dalmaciji – izabrani radovi*, Split: Marjan tisak d.o.o.
25. Krajnik, Damir; Petrović Krajnik, Lea (2017.): Modeli zaštite kulturnog nasljeđa u prostorno – planskoj dokumentaciji, u: M. Obad Šćitaroci /ur./, *Modeli revitalizacije i unaprjeđenja kulturnog nasljeđa*, Zagreb: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
26. Kulušić, Sven (2004.): Trag predaka u kamenu: bunje i stanovi, *Zagreb: Hrvatska revija* God. 4. br. 1 i 2, Matica Hrvatska
27. Miličić, Mirko (1955.): *Nepoznata Dalmacija: Studija o seoskoj arhitekturi*, Zagreb: Arhitekt -Zadruga društva arhitekata Hrvatske
28. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine: Rješenje kojim se utvrđuje da Umijeće suhozidne gradnje ima svojstvo nematerijalnog kulturnog dobra u smislu članka 9. stavka 1. alineja 3. Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (Klasa: UP/I-612-08/16-06/0226, Urbroj: 532-04-01-03-02/3-16-1) od 30. prosinca 2016. godine
29. Olujčić, Boris (2012.): Istraživanje dvije kamene gomile na području Zagvozda (Imotski, Hrvatska), *Zagreb: Opvscvla archaeologica* Vol.35 No.1, Arheološki zavod filozofskog fakulteta u Zagrebu
30. Petrić, Ksenija; Obad Šćitaroci, Mladen (2017.): Modeli integralne prostorne zaštite ruralnog nasljeđa u zaštićenim prirodnim područjima, u: M. Obad Šćitaroci /ur./, *Modeli revitalizacije i unaprjeđenja kulturnog nasljeđa*, Zagreb: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
31. Ratkajec, Mirna (2008.): Istarski kažuni i slične građevine na istočnoj obali Jadrana, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
32. Rudofsky, Bernard (1964.): *Architecture without architects: A short introduction to Non-Pedigreed Architecture*, Albuquerque: University of New Mexico Press

33. Rukavina, Marko; Obad Šćitaroci, Mladen; Petrić Ksenija (2013.): Prostorno-urbanistički aspekti zaštite nepokretnoga arheološkog nasljeđa: međunarodni i nacionalni dokumenti o zaštiti, *Prostor* 21 (2): 313-325
34. Slaviček, Josipa; Obad Šćitaroci, Mladen (2017.): Polja i naselja otoka Hvara – modeli očuvanja, unaprjeđenja i revitalizacije kulturnog krajolika, u: M. Obad Šćitaroci /ur./, *Modeli revitalizacije i unaprjeđenja kulturnog nasljeđa*, Zagreb: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
35. Stepinac Fabijanić, Tihana (2013.): Kažun kao prepoznatljiv element identiteta Istre, *Pula: Histria* Vol.3 No.3, Istarsko povijesno društvo
36. Šverko, Ana (2017.): Modeli interdisciplinarnog mapiranja: integracija strategija konzervacije i urbanističkog projektiranja u prostorima graditeljskog nasljeđa, u: M. Obad Šćitaroci /ur./, *Modeli revitalizacije i unaprjeđenja kulturnog nasljeđa*, Zagreb: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
37. Živković, Zdravko (2013.): *Hrvatsko tradicijsko graditeljstvo*, Zagreb: Uprava za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske

INTERNETSKI IZVORI

1. <https://www.dragodid.org>
2. <https://geoportal.dgu.hr>
3. <https://www.min-kulture.hr>
4. <https://www.suhozid.hr>

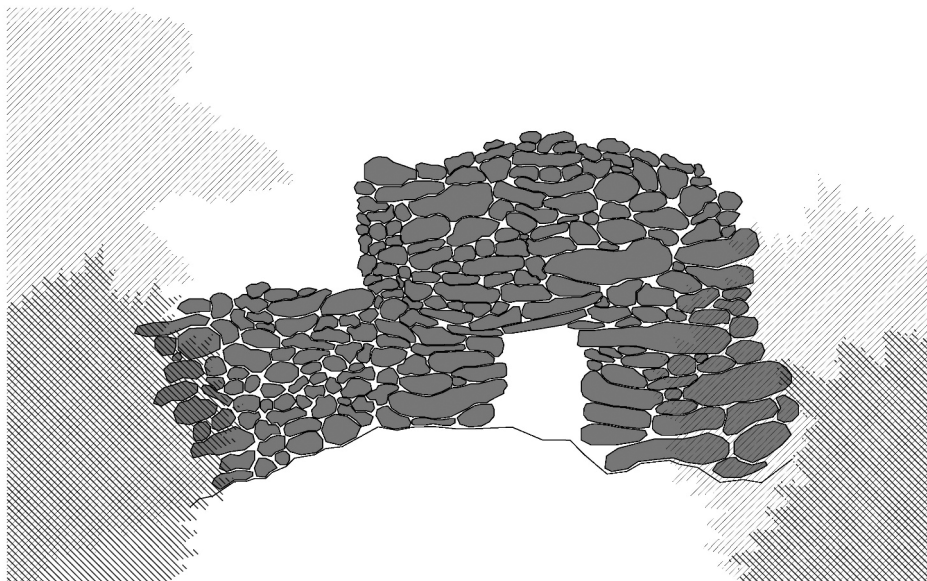
POPIS ILUSTRACIJA

SLIKA 1 – Autori [Mirna Hršak mag.ing.arch., Tin Hršak mag.ing.arch.]

SLIKA 2 – Autori [Mirna Hršak mag.ing.arch., Tin Hršak mag.ing.arch.]

SLIKA 3 – Autori [Mirna Hršak mag.ing.arch., Tin Hršak mag.ing.arch.]

ILUSTRACIJE

SLIKA 1 - Simbolični crtež primjera jednostavne suhozidne građevine: Naziv/ „KRSTAŠIĆ“ – KRUŽINE, Miljevački Bogatići (Brištane Gornje); Vlasnik/ nepoznat; Koordinate/ N43°53'30,2" E015°59'33,1"; Nadmorska visina/ 257m

SLIKA 2 - Simbolični crtež primjera jednostavne suhozidne građevine: Naziv/ „VELIKA NJIVA“ – Drinovci; Vlasnik/ pok. Joso Skelin (Jole Bićin); Koordinate/ N43°51'07,6" E016°01'12,5"; Nadmorska visina/ 232m

SLIKA 3 - Simbolični crtež primjera jednostavne suhozidne građevine: Naziv/ „PRISPAC“ – Nos Kalik; Vlasnik/ seoska; Koordinate/ N43°49'40,1" E016°00'16,1"; Nadmorska visina/ 222m

**Mirna Hršak,
Tin Hršak**

UDK: 351.791.1:693.15(1- 751.2(282Krka)

Original scientific paper

DRY-STONE HERITAGE CONSERVATION MODELS PROPOSAL ON THE EXAMPLE OF SIMPLE DRY- STONE SHELTERS IN THE KRKA NATIONAL PARK

Abstract: *Dry-stone heritage is an irreplaceable manual technique of adjusting stone terrain for agricultural needs, typical for the Adriatic-Dinaric area of Croatia. The characteristic of karst area is a network of dry-stone fences which cover cultivated surfaces and in close proximity of which one can often also find faux vaulted dry-stone buildings. Such primitively built edifices represent archaic methods of stone building in the karst areas, from which the stone vernacular architecture developed. Dry-stone heritage and buildings are a true and unique format of world cultural heritage that have its tangible and intangible versions multiply protected in various versions on different levels, from both state and global institutions. The art of dry-stone building is affirmed as intangible cultural heritage, while built forms are an element of vernacular building heritage and a dominant component of the cultural landscape. This research explores possible models of systematic dry-stone heritage conservation which would ensure the continued transfer of knowledge, as well as the protection and revitalization of existing dry-stone shelters. The aim of this research is to develop scientific starting points for the conservation, revitalization and use of dry-stone heritage on the example of simple dry-stone buildings ('kućerice') in the Krka National Park. Furthermore, the paper aims to open the questions such as the promotion of sustainable use of cultural heritage possibilities, governing cultural goods politics, conducting educating programs for the public as well as establishing procedures for active participation of all stakeholders in the process of conserving heritage. The conclusion is that, due to the complexity and multiple layers of the cultural landscape, the optimal solution would be connecting the scientific and perceptive approach based on the possibilities of education, conservation, sustainability and finally, the consideration of the future use of dry-stone heritage potential.*

Key words: *Krka National Park, vernacular architecture, dry-stone building, simple dry-stone edifices, cultural heritage conservation models*

**Mirna Hršak,
Tin Hršak**

UDK: 351.791.1:693.15(1- 751.2(282Krka)

Lavoro scientifico originale

ROPOSTA DI UN MODELLO DI PROTEZIONE DEL PATRIMONIO A PARETE SECCA SULL'ESEMPIO DI SEMPLICI RIFUGI DI MURI A SECCO NEL PARCO NAZIONALE DI KRKA

***Riassunto:** La costruzione del muro a secco come la tecnica manuale insostituibile per adattare i terreni rocciosi all'agricoltura è un fenomeno inevitabile per l'area croata Adriatico-Dinarica. Le caratteristiche dell'area carsica sono certamente le recinzioni in pietra a secco che come la rete coprono le aree coltivate una volta o oggi accanto alla quale ci sono di solito gli edifici in pietra a secco falsamente a volta. Tali primitivi edifici in muratura rappresentano le forme arcaiche di costruzione in pietra nelle aree carsiche da cui si è sviluppata la tradizionale costruzione della cintura di pietra di oggi. La costruzione di muri a secco e gli edifici a secco sono un formato davvero unico del patrimonio culturale mondiale che ha le sue versioni immateriali e tangibili protette in molti formati diversi e a diversi livelli di istituzioni statali e mondiali. L'arte della costruzione del muro a secco è affermata come un bene culturale immateriale e il patrimonio del muro a secco come elemento del patrimonio architettonico vernacolare e un fattore dominante nel paesaggio culturale. Questa ricerca si occupa di possibili modelli di protezione sistematica del patrimonio del muro a secco che assicurerebbero il trasferimento continuo delle abilità di costruzione del muro a secco, nonché la protezione e il rilancio dei rifugi esistenti del muro a secco. Lo scopo di questa ricerca è quello di sviluppare punti di partenza scientifici per la protezione, la rivitalizzazione e l'uso del patrimonio del muro a secco sull'esempio di semplici edifici (case) nel parco nazionale di Krka e di definire l'opportunità per promuovere l'uso sostenibile del patrimonio culturale, la politica di gestione della proprietà culturale, i programmi di istruzione pubblica e le procedure per partecipazione attiva di tutte le parti interessate al processo di conservazione del patrimonio. La conclusione è che a causa della complessità e della stratificazione del paesaggio culturale, è ottimale collegare l'approccio scientifico e percettivo basato sulle possibilità di istruzione, rinnovamento, sostenibilità e allora per vedere il potenziale di un uso futuro del patrimonio del muro a secco.*

***Parole chiave:** parco nazionale di Krka, costruzione tradizionale, costruzione di muri a secco, semplici edifici a secco, modelli di protezione del patrimonio culturale*